

III.

Ortodox templomok a Palánkban és Felsővároson, különös tekintettel a „kis cerkóra”

A 17. században már rendelkeztek a Palánkban élő ortodoxok (rácok) saját templommal, amelyet azonban 1715-ben lebontottak a vár megerősítésének munkálatai miatt. Helye a mai József Attila sugárút és a Tisza Lajos körút találkozási táján lehetett.¹ Újabb templomuk felépítéséhez a várostól telket, a kincstártól pedig anyagi támogatást és faanyagot kaptak.² A mai Dóm tér északi részén, az egykori Szent Demeter-templom szomszédságában 1725-ben felépített templomukról Bél Mátyás az épület átadása után néhány évvel a következőket írja: *„A Palánkban lévő harmadik templom a görög szertartású rácoké [...]. Sosem láttunk még az itteninél gondozottabb görög rítusú templomot, mivel egyrészt szilárd falból készült, és cseréptető is fedi, másrészt udvar is körülveszi.”*³ A mindössze fél évszázadot megért második szerb templomot 1773-ban lebontották,⁴ s helyébe 1778-ra újat, a ma is látható Szent Miklósnak szentelt templomot emelték.

1 Horváth Ferenc: *A szegedi vár*. Budapest, 2006, 21. o.

2 *Szeged története* 2, 608. o. és Reizner János: i. m., 3. k. 30. o.

3 Bél Mátyás: i. m. 37-38. o.

4 Reizner János a második templomot már szűkösen és roskatagnak írja le: Reizner János: i. m., 3. k. 30. o.

16. kép: A szegedi Szent Miklós szerb templom 1920 körül

A harmadik szerb templom főépítésze Joanesz Dobics, (Jovo Dobcsa) cincár származású mester volt. A torony építése 1781-re készült el két német származású mester munkájaként, míg Mihailo Szokolovics szerb mester a festési és aranyozási munkálatokat végezte. Még ebben az évben öt új harangot szereltek fel, amelyek közül a legnagyobb 2.745 kg-os (!) volt. A templom építési stílusát tekintve későbarokk, klasszicista elemekkel gazdagítva.

A templom tornyát 1820. augusztus 15-én villámcsapás érte, ennek során a nagy harangot kivéve a többi négy a tűz martalékává lett. A belső berendezést is nagy károk érték, de az ikonosztáz megmenekült. Az újjáépítéshez adományokat gyűjtöttek. A magisztrátus 1.000 forinttal támogatta az újjáépítést,⁵ de az újvidéki egyházközség mellett az Athosz-hegyi

⁵ A magisztrátus a középkorban és újkorban használt kifejezés a városi hivatalra, amely szerv illetékessége a város egész területére és minden lakosára kiterjedt (kivéve az egyháziakat), mind rendészeti, mind pedig igazságszolgáltatási tekintetben. 1848-ig a város végrehajtó szerve volt, élén a főbíróval.

Hilandar-kolostor is küldött adományokat. A toronysisak végső alakjában 1835-re készült el. A négy új harangot 1851-ben öntötték ki. Ezek 1915-ig maradtak a helyükön, amikor is az I. világháborús harci események folytán beszolgáltatták azokat. Ezt követően, sajnálatosan a templom 90 éven át harang nélkül maradt. Csak 2006-ban kapott egy újat, amelynek súlya 115 kg.

A templom berendezése és díszítése hosszabb időt vett igénybe, így belső felszentelésére csak 1805-ben került sor Jovan Jovanovics bácskai püspök vezetésével. A 18. és 19. század idején a templomot gazdagon ajándékozták, amint azt a leltári feljegyzések tanúsítják. Az ikonosztáz alsó része még az előző templomból származik, azt 1761-ben Jovan Popovics barokk mester festette. Felső része már

17. kép: A Szent Miklós-templom ikonosztáza

az új templomhoz készült. Festője ismeretlen, valószínűleg az ukrán festőiskola képviselője lehetett. A rokokó stílusú képfal összesen 74 ikonnak ad helyet. Az 1879-es tragikus szegedi árvízben a templom jelentősen megsérült, de szerencsére 1880-81-re a keletkezett károkat teljesen helyreállították. Restaurálták az ikonosztázt is, de sajnos nem teljes szakszerűséggel. Ekkor készült a kevésbé ismert Jan Hodina festőmester által a templomhajó mennyezetét díszítő, a világ teremtését ábrázoló mű is.

A palánki szerb templomhoz képest lényegesen kevesebb leírás maradt ránk a felsővárosi ortodox templommal kapcsolatban. Az adathiányból, illetve az egymásnak olykor ellentmondó információkból kifolyólag vannak ugyan bizonytalanságok a már közel másfél évszázada lebontott templom tekintetében, létezése azonban nem kérdéses. Az első beszámoló az 1730-as évekből Bél Mátyás tollából származik, aki a

18. kép: „A világ teremtése” a templomhajó mennyezetén

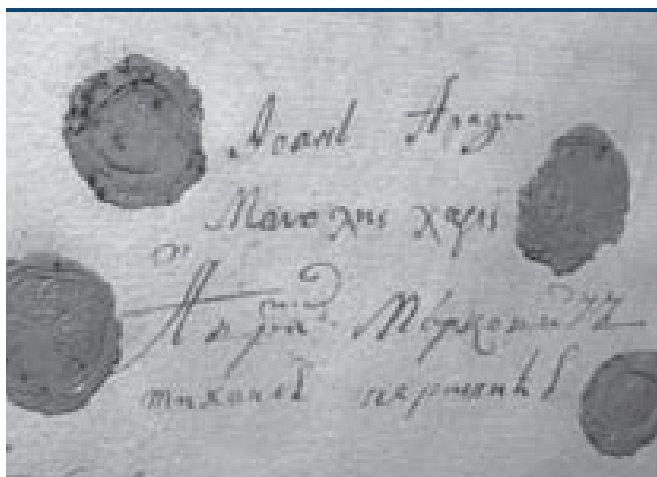
19. kép: Felsőváros látképe, 1806

Felsővárost bemutatván a következőkről tájékoztat: „A Tisza ezen oldalán láthatók még a királyi sótartó raktárak épületei, [...] és a többi előljáró házai. Ugyanott, a katonaság épületein belül van a másik görög rítusú templom.”⁶ Hasonlókat jegyzett le a már idézett Reizner János 1899-1900-ban, aki a következőket írja: „A tiszai rácز határőrség felállításával betelepített szerb lakosság száma oly tekintélyes volt, hogy még a szerb püspökök is Szegeden székeltek [...]. A szerbek letelepedésével a hitközség tehát már a XVII. század végén megalakult s nemcsak a belvárosban, de felsővároson is volt plébániájuk. Az utóbbi helyen a ráczok a mai Maros-utcza alsó tájékán telepedtek le s ezt a környéket még a 30-as években is „rácз piacз”-nak nevezték.”⁷ Reizner folytatja a leírást, amely szerint a 18. század közepén az ortodox hitközségből kiváltak a görögök, külön plébánost választottak, és egy gazdag, Aradi nevű kereskedő adományából⁸ a mai Kálmány Lajos utca déli végénél Szent

6 Bél Mátyás: i. m. 38. o.

7 Reizner János: i. m., 3. k. 29. o. valamint: <http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/index2.html>

8 Valószínűleg ez az Aradi megegyezik a 18. század végére a város egyik leggazdagabb kereskedőjévé vált Arady család ősével, aki esetleg nemesi címet kapott közben, így y-ra változtathatta vezetéknévét.

20. kép: Aradi János aláírása
szerbül, Haris Manolis aláírása
görögül a templom leltár-
könyvéből

21. kép: A Szent Mihály és Gábor
Arkangyalok-templom pecsétje

Mihály és Gábor arkangyaloknak szentelt templomot építettek, ahol „nem a szláv, hanem a görög rítus szerint tartattak az isteni tiszteletek. Ez a templom az 1813. évi nagy tűzvész alkalmával elhamvadt, de újra felépült. Körülötte temetkeztek is. Ez volt az úgynevezett „kis czerkó”, mely a század második negyedétől fogva pap nélkül volt, a legnagyobb elhagyatottságra jutott, pusztult s az árvíz alatt teljesen összeomlott.”⁹ Ezt az információt erősíti meg Bálint Sándor is: „A görögkeleti görögök templomát a Kálmán utca elején a magyarok kisczerkó néven emlegették. Az 1879. évi árvíz mosta el.”¹⁰

A templom pontos helyének megállapítása nem mentes a kétségektől, hiszen az 1760 és 1780 között készült leírások nem teljesen vágnak egybe. Ennek oka, hogy valamikor ebben az időszakban a régi helyett új templomot építhettek,

⁹ Reizner János: i. m., 3. k. 30-31. o.

¹⁰ Bálint Sándor: *Felsőváros*. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1963, 80. o. valamint: http://epa.oszk.hu/01600/01609/00019/pdf/MFME_EPA01609_1974_1975_2_053-139.pdf

s a kettő helye eltérhetett. Gergely András a *Szeged története* 2. kötetében a következőképpen foglalja össze az információkat: „A görögkeletieknek a Felsővároson is volt templomuk. Balla Antal 1776-1777-es térképén a külső erődítményen belül jelöli meg a helyét. Breüning 1761-es és Lauer 1764-es hadmérnöki helyszínrajzai viszont három templomhelyet jelölnek meg Felsővárosnak az Eugenius árkon kívül eső részén, azon a helyen is, ahol Balla szerint a görögkeleti templom volt. A felsővárosi első görögkeleti templom tehát a sáncon kívül épült, s annak lebontása után építettek új, görög szertartású templomot az Eugenius árkon belül.”¹¹

A templom, illetve annak helye több korabeli vedután (a várost jellemzően a Tisza túlsó oldaláról ábrázoló látképen) és térképen feltűnik. Giba Antal *Szeged 1841-44* című korabeli térképe,¹² illetve az azt feldolgozó Szemerey Anna térképe, valamint a Kratochwill Mátyás által készített *Szeged és Újszeged a 18. század végén, 1790 körül* című térképe¹³ a templom helyét egyértelműen és nagyon jól körülhatárolhatóan a mai Kálmány Lajos utca és Zárda utca József Attila sugárút felőli találkozásához teszi. Ugyanezt a helyet határozza meg Bálint Sándor is.¹⁴

A templom külsejével és környezetével kapcsolatban az említett Giba-féle térkép, egy 1762-ből származó homlokzati tervrajz,¹⁵ egy a szegedi Szent Miklós szerb templomban őrzött 1784-es leltár, valamint később született leírások alapján,¹⁶ illetve abból a feltételezésből kiindulva, hogy a nép

11 *Szeged története* 2, 609. o.

12 Fellelhető a Csongrád Megyei Levéltárban.

13 Blazovich László (sz): *Magyar Várostörténeti Atlasz 3.* Szeged, 2014.

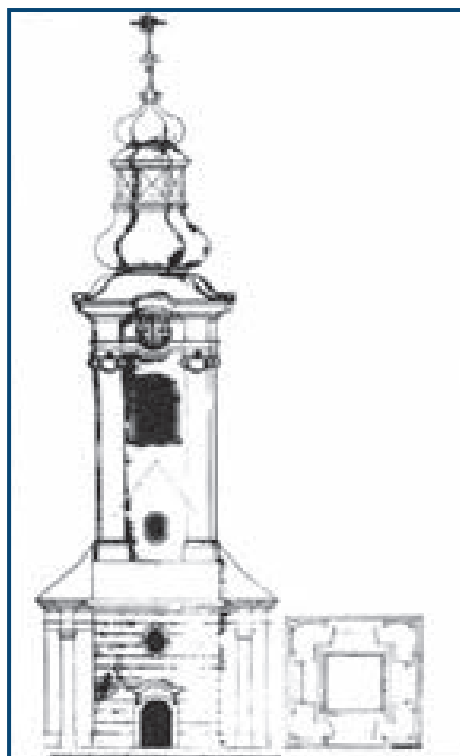
14 Bálint Sándor: *Szegedi Szótár I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 768. o.

15 *Szeged története* 2, 609. o.

16 Ezekre több helyütt már hivatkoztunk. Figyelmet érdemel még Pálinkó Máténak a témában írt munkája: *A Szeged-felsővárosi Szent Mihály és*

22. kép: A piciny felsővárosi „kis cerkó”, távolabb a Dózsa György Iskola helyén állott Szent György-templom

23. kép: A „kis cerkó” homlokzati tervrajza 1762-ből

száján „kis cerkónak”, azaz kis templomnak nevezett épület a naggyal – tehát a Palánkban lévővel – erősen hasonlatos lehetett, az alábbiak mondhatók: a barokk stílusú, egyhajós templom egy körülbelül 400 m²-es, tölgyfakerítéssel körbevett telken állt. Körülötte sírok is voltak. Tájolása az ortodox templomokra jellemző módon kelet-nyugati volt, a bejárat délről és nyugatról, a talán utólagosan a templomhoz épített 9 méteres torony aljából nyílt. A falak téglából épültek, a tetőt fenyőzsindely fedte. A templom meglehetősen alacsony volt: hossza körülbelül 17, szélessége 6, magassága

Szent Gábor arkangyalok görögkeleti templom története, 2013. In: <http://www.szegedigorogok.hu/kultura/tanulmanyok/>

4 méter volt.¹⁷ A nyugati bejárat felett ellipszis alakú rácsos ablak helyezkedett el. Hasonló volt a torony első szintjén is, fölötté zsalugáteres ablak, közte és a tipikusan barokk stílusú, bádogból kialakított, hagymatikus toronysisak között óra volt. A három harangot befogadó toronytest éleit sarokpilaszterek díszítették, csúcsán aranyozott latinkereszt díszelgett.

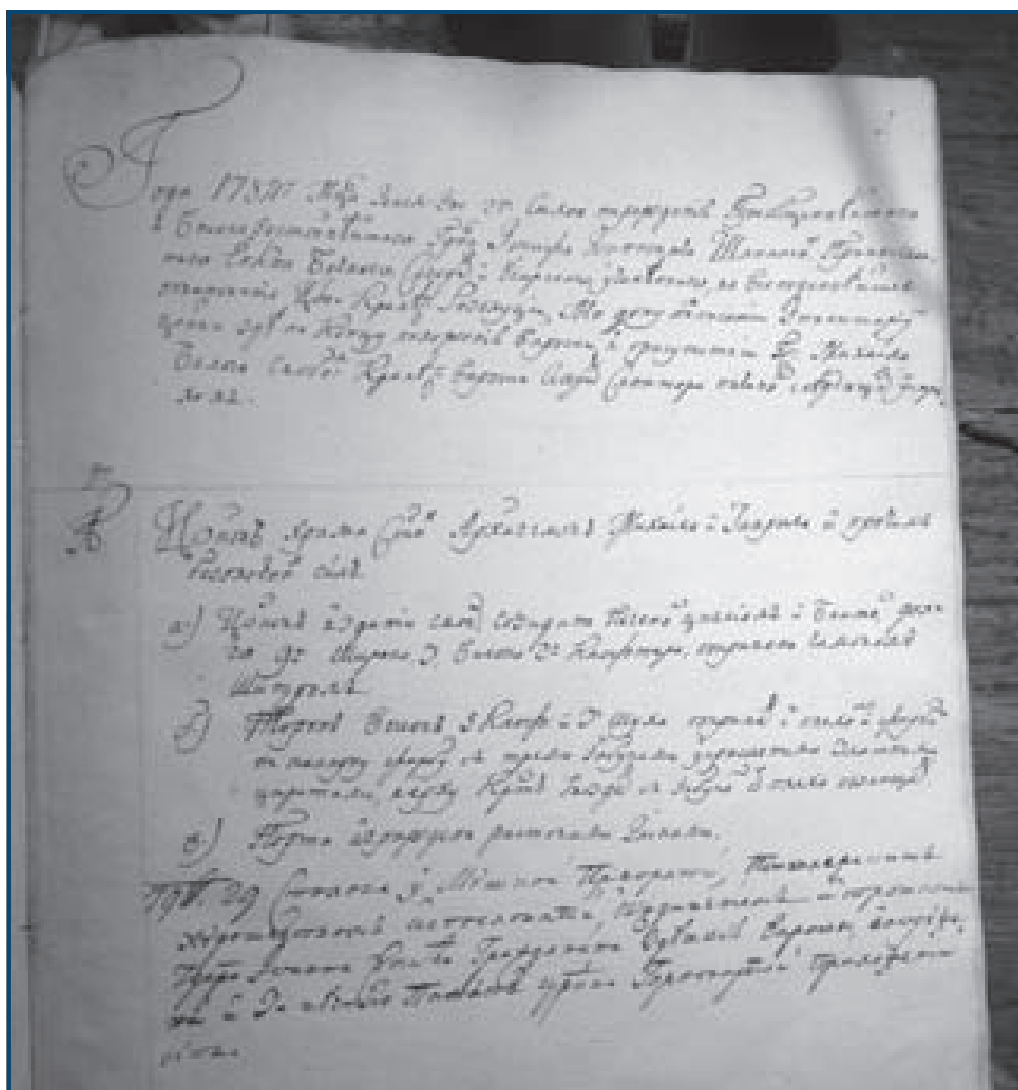
A Szent Mihály és Gábrriel Arkangyalok-templom az 1720-as években valószínűleg már állt.¹⁸ Történetének megismeréséhez a fenti forrásokon kívül sok adattal szolgál Gyurgyevits István néhai szegedi szerb parókus (1923-1936) *Szerbek Szegeden* című szerb nyelvű munkája. A mű kéziratát 1956-ban a Belgrádi Szerb Tudományos Akadémia tudományos ülésén ismertették, majd az Akadémia 1960-ban megjelentette azt.¹⁹ Ebből megtudjuk, hogy a templom „tefterét” (jegyzékét, krónikáját) 1727 óta vezették. Ennek egy 1756. évi bejegyzése szerint templomi előjárókat választottak, akik között Aradi Lázár, Szubics Vasza és Zsivkovics Pavel alapítóként van megemlítve. A templom tornyának ólomlemezbe vésett alapítási felirata szerint a tornyot 1777-ben emelték,²⁰ ami alapján bizonyos, hogy a templom már azelőtt is állt. A templom anyakönyveit 1744-től 1848-ig, az önálló parókia megszűnéséig vezették. Egy a templom pénztárkönyvében (1822-1853) lejegyzett, 1853-as egyházközségi ülés jegyzőkönyve szerint a templomot többször tűzvész sújtotta. Az 1813-as tűzben,

17 A leltárban használt hosszmérték a klofter. A klofter/klafter német eredetű szó, jelentése öl = 1,896 m. Eszerint az épület 9 klofter hosszú, 3 széles és 2 klofter magas volt.

18 *A Magyar Várostörténeti Atlasz 3.* felépítését 1717 körülre teszi. Uo. 79. o.

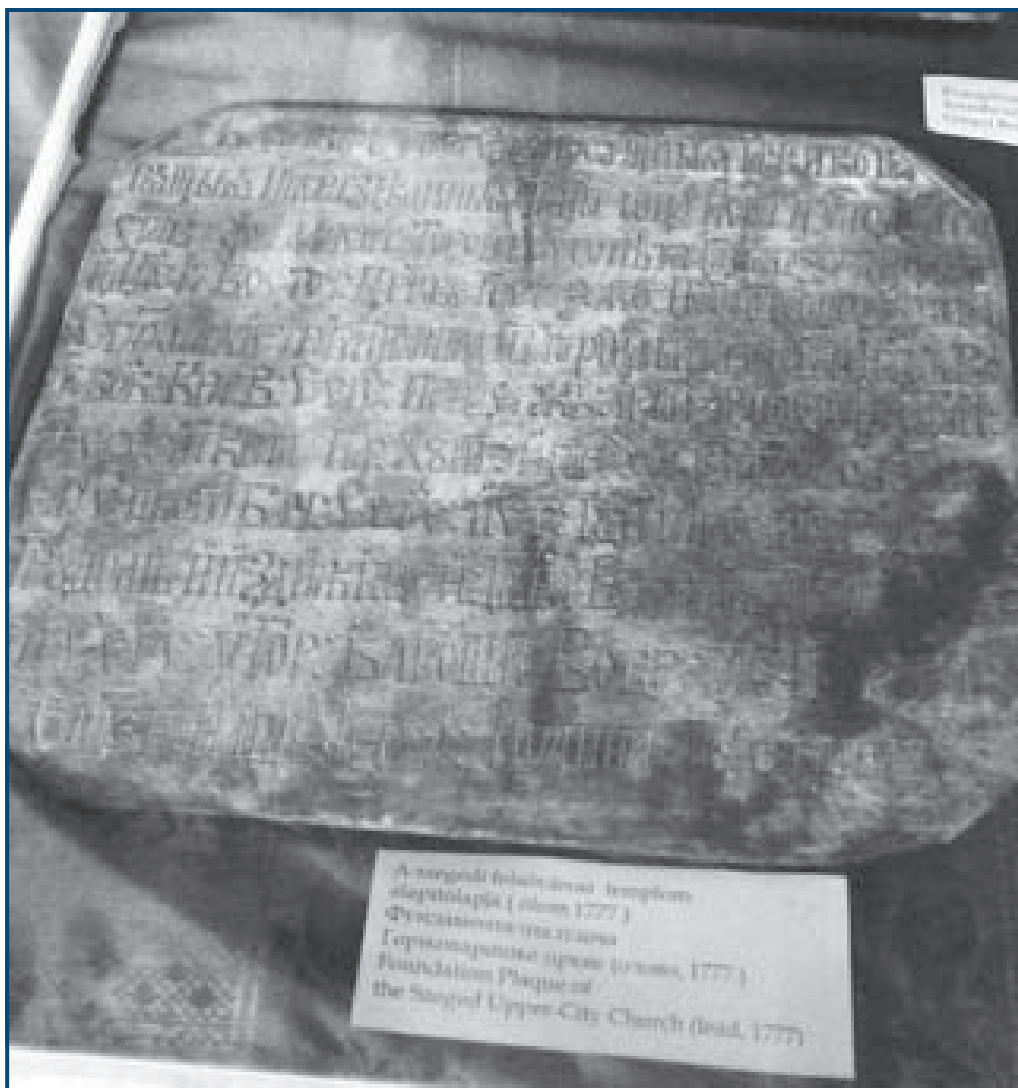
19 Stevan Djurdjević: *Srbi u Segedinu*. In: Otisak iz Spomenika CVIII kniga 10, Odeljenje društvenih nauka, Srpske akademije nauka, Beograd, 1960, 99-151. o.

20 Az ólomlemez a Szent Miklós-templomban van kiállítva.

24. kép: Részlet a templom 1784. évi leltárából, amelyben olvashatunk az épület méreteiről is

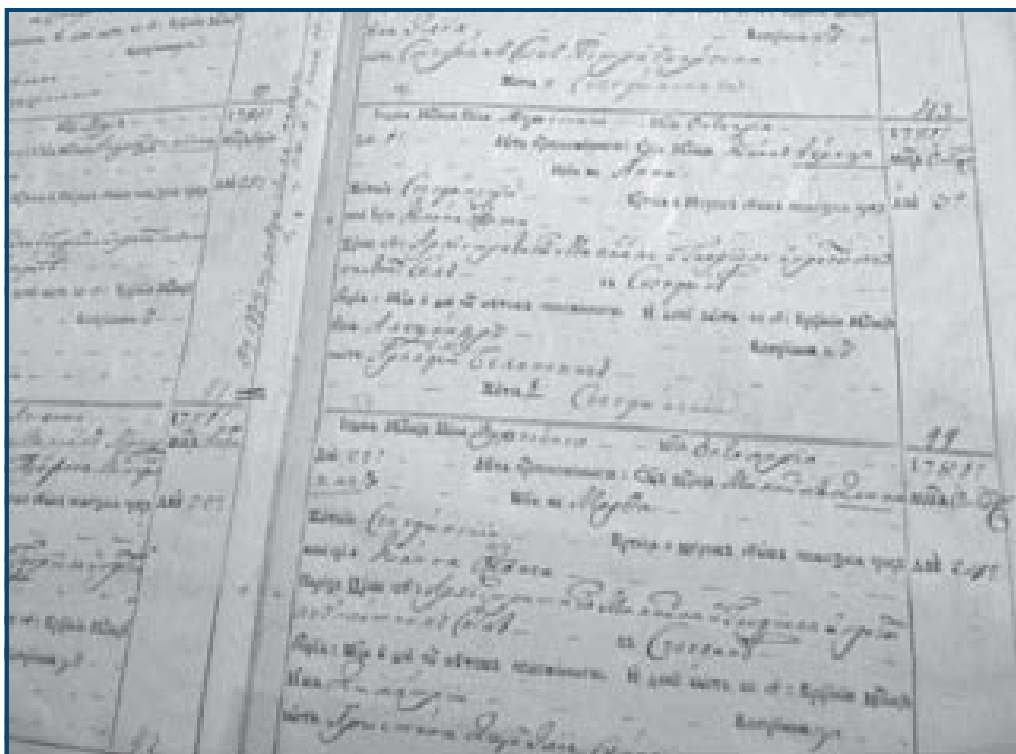
amelyben az egész városrész a tűz martalékává lett, a templom is porig égett. Hamarosan felújították és az 1816. évi leltár szerint a templomba a palánki Szent Miklós-templom régi (1761 előtti) ikonosztáza került. Az újjáépített templom azonban az 1836-os városi tűzvészben ismét károkat szenvedett, amikor leégtek az egyházközség tulajdonában lévő házak is. Az 1848-as forradalmi események következtében a felsővárosi templom közössége elnéptelenedett, és ekkor megszűntek az istentiszteletek. A néhány megmaradt hívó és

25. A templom toronylemezébe vésett alapítási felirat

az egyházközség a Szent Miklós-templom közösségéhez csatlakozott. Az épület még 1879-ig állt, amikor a nagy szegedi árvízben annyira megsérült, hogy miután lebontására árverést írtak ki, 1881-ben elbontották. A város kisajátította a területet, amelyért az egyház 5.754 forint kártérítést kapott.

A Szent Miklós szerb templom leltárában található néhány olyan tárgy, amely nagy valószínűséggel a felsővárosi „kis cerkó”-hoz tartozott. Ezek közül említést érdemel

26. kép: 1781. évi anyakönyvi bejegyzések

egy diszkosz²¹ 1739-ből, Zsivkovics Pavao (Pál) ajándéka a „Szent Arkangyalnak szolgálatára” szerb felirattal, egy aranyozott ezüst kehely, szintén 1739-ből (felirata: „Eme kehely készítette Bozítov Szuba Szent Mihály arkangyalnak szolgálatára”) és szintén ettől az adományozótól egy liturgikus csillag és áldoztató kanál 1742-ből. A liturgikus könyvek között található egy lipcsei nyomtatású, kétkötetes görög nyelvű Horologion²² 1762-ből, Jánosi Konsztantin ajándéka, és egy apostoli olvasmányokat tartalmazó könyv, amelyet Damjanovics Theodor adományozott 1820-ban.

21 Görög szó: liturgikus tányér, latin: paténa.

22 Keleti liturgikus könyv. Az istentiszteletek változatlan textusait tartalmazza.

27. kép: „Eme csillagot Bozítov Szuba készíttette Szent Mihály arkangyalnak szolgálatára 1742-ben”

Dujmov Milán történész 2013-ban megjelent munkájában²³ közli a templom papjainak névjegyzékét. Az első név szerint ismert pap az egri születésű Vitkovics Jozsif volt, aki 1744-től 1749-ig volt a templom parókusa. Bár szerb származású volt, kiválóan beszélt magyarul, németül és görögül. A többi lelkésznél csak feltételezni tudjuk a görög tudást. A templom leltára szerint csak néhány liturgikus könyv volt kizárólag görög nyelvű.

23 Dujmov Milán: *Lista sveštenika Srpske pravoslavne eparhije Budimske (A Budai Szerb Ortodox Püspökség papjainak névsora)*, Budapest, 2013.

Az itt szolgáló lelkészek névsora:²⁴

<i>Vitkovics Jozsif</i>	1744-1749
<i>Dimitrijevics Blagoj</i>	1747-1756
<i>Avramovics Andrej</i>	1757-1761
Veselinovics Teodor	1762 – a Szt. Miklós templom parókusa
Popovics Jovan	1762 – a Szt. Miklós templom parókusa
<i>Petrovics Jovan</i>	1763-1765
<i>Popovics Athanaszije</i>	1765-1766
Bozsics Roman	1765
<i>Osztoics Jovan</i>	1766-1776
<i>Radulovics Prokopije</i>	1783-1785
Radulovics Prokopije	1785-1804 – a Szt. Miklós templom parókusa
<i>Jankovics Jovan</i>	1811-1812
<i>Gasparevics Szava</i>	1812-1819
Dimitrijevics Dimitrije	1819
Radulovics Prokopije	1819-1824 – a Szt. Miklós templom parókusa
Borisevics Teodor	1820-1824
<i>Jovanovics Timotej</i>	1827-1830
Popovics Grigorije	1830
<i>Jankovics Petar</i>	1830-1832
<i>Jankovics Dimitrije</i>	1832-1834
<i>Pacsu Sztefan</i>	1846-1848

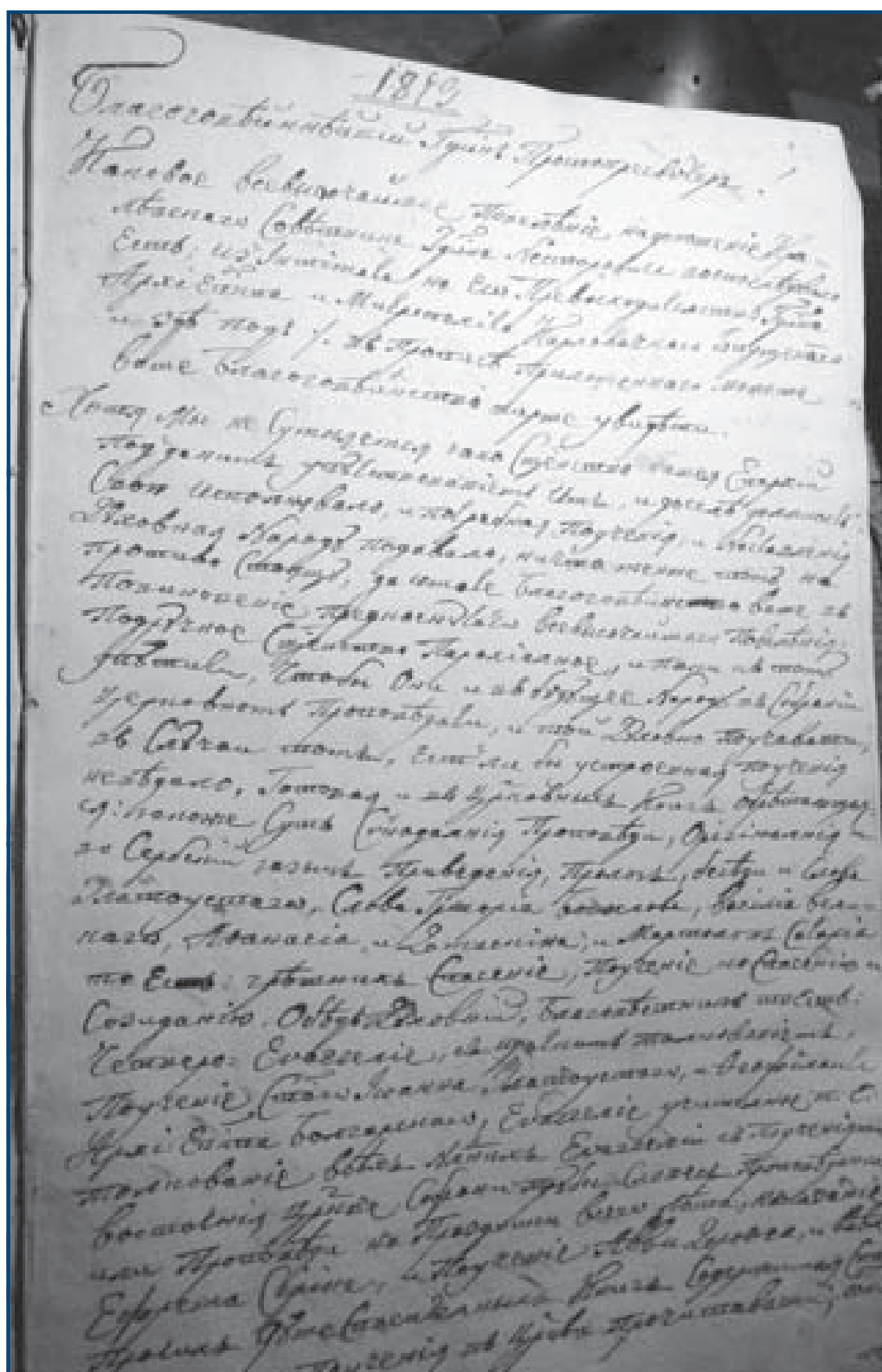
24 A dőlt betűvel szedett nevek a templom állandó parókusait jelzik, a vékonyan szedettel pedig adminisztrátor ill. helyettes lelkészek nevét jelölik.

Gyurgyevits a művében idézi Sévity Lázár, a Szent Miklós-templom parókusának (1896-1923) bejegyzését az egyházi krónikából, miszerint *„minden erőfeszítése ellenére a felsővárosi templomról semmi konkrét adattal nem szolgálhat, sőt már nem talált olyan híveket sem, akik legalább az emlékezetükben őriztek volna a templomról adatokat”*.²⁵ Ez azért érdekes, mert az említett parókus alig tizenöt évvel a templom lebontása után került a szegedi parókiára. A bejegyzés arról tanúskodik, hogy a lebontott templom és annak közössége már a 19. század végén kezdett kikopni az emberek emlékezetéből.

A nép által kis cerkóként emlegetett, Szent Mihály és Gábrriel Arkangyalok-templom történetének feltárásához még sok feldolgozatlan forrás áll rendelkezésre. Ezek között elsősorban az egyházi anyagok szolgálhatnak sok információval, amelyek a Budai Püspökség levéltárában találhatóak. Továbbá a szegedi Szent Miklós szerb ortodox templom egyházközségi irattárában is található néhány kéziratos könyv, valamint feldolgozatlan levéltári anyag, amelyek tartalmazhatnak adatokat a templom történetével kapcsolatban. Ezek között különös jelentőséggel bírnak az ún. circularis protocollumok, amelyek az egyházközség 1813-1834 közötti levelezésének iratanyagát tartalmazzák. Fontos adatokkal szolgálhat az egyházközség 1822-1853 között vezetett pénztárkönyve is, amelyben számos bejegyzés található.

Jelen adatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a felsővárosi és a palánki ortodox közösség bár etnikai összetételében különböző jelleggel bírt, a közös hit és az egyházi szervezet révén szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban állt egymással. Mindamellett, hogy a felsővárosi templom

25 Stevan Djurdjević: i. m. 118. o.

28. kép: Részlet az egyházközség levelezését tartalmazó könyvből

egyházközsége bizonyos fokú autonómiával rendelkezett, – a papválasztás és a gazdálkodás tekintetében – egyház-szer-
vezetileg ugyanúgy a bácskai püspökséghez tartozott, mint
a palánki szerb templom. Bár szerb források is hangsúlyoz-
zák a felsővárosi templom görög és cincár jellegét, az, hogy
ez miként és milyen mértékben jelent meg az egyházi életben
és az istentiszteletben, még további kutatást igényel.